

## ASPECTE ALE LUPTEI PENTRU EMANCIPARE NAȚIONALĂ ȘI SOCIALĂ A POPOARELOR DIN UNGARIA DUALISTĂ LA GRANIȚA SEC. XIX—XX

Demersul istoriografic autohton, abundent calitativ și cantitativ în lucrări<sup>1</sup> vizînd efervescența mișcării naționale românești transilvane între coordonatele istorice 1867—1918, corespunzătoare existenței Monarhiei austro-ungare, înregistrează, în ideea cercetării comparate, efortul meritoriu depus de mișcările naționale ale celorlalte popoare subjugate din Ungaria dualistă. Investigația amplă în interpretare se micșorează și canalizează deseori în favoarea reliefării unui evenimential, material faptic necesar și fluent în exemplificări privind colaborarea dintre naționalitățile vremii respective în durata istorică indicată. Ritmicitatea denotării unor momente de cooperare durabilă din evoluția mișcărilor și partidelor naționale implicate vine să traseze contururile unui tablou general valabil pentru existența și devenirea popoarelor din zona stabilită: sîrbi, slovaci și români, în conivență cu etnicul reprezentat de grupările germane și ruse. Traiectul dezvoltării mișcărilor naționale în cauză se reclamă bine conturat, lărgit, explicat și generalizat, pentru ca să se faciliteze comprehensiunea desăvîrșită în privința surprinderii comparatismului ce înglobează tangențele fructuoase și ascensionare pînă la înfăptuirile statale din anul 1918. Existența alăturată și lupta pentru libertate națională și drepturi sociale implică anumite coordonate mentale care fac să reverbereze o gamă întreagă de similitudini depistabile pentru națiunile supuse unui același impact istoric și geografic. Teza acreditată de noi tindem să o validăm în încercarea făptuită, apelînd tocmai la creionări de repere și caracteristici în evoluția și colaborarea mișcărilor naționale sîrbă și slovacă pînă în primii ani ai veacului XX. Se au în vedere, totodată, raportările continue la devenirea mișcării naționale românești transilvănene, în ideea sublinierii unui angrenaj de interdependențe și interferențe care în conjuncție cu o sumă de factori externi au dirijat cursul conexiunilor viabile în confruntările politico-naționale care au condus la desăvîrșirea realităților statale.

Mișcarea națională sîrbă din sudul Ungariei dualiste, respectiv teritoriul Voivodinei actuale, cumulează atributele de cea mai activă și mai bine organizată politic dintre mișcările naționale din întreg deceniul șapte al secolului XIX<sup>2</sup>. Existența și eficiența mișcării în cauză, redusă ini-

<sup>1</sup> Vezi investigația bibliografică la N. Cordoș, S. Mindruț, *Bibliographische Beiträge zum Thema Geschichte der rumänisch-serbisch-slowakischen Beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der rumänischen Geschichtsschreibung nach 1918*, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 811—827.

<sup>2</sup> F. Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg*, Belgrad, 1960; R. A. Kann, *Die Nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie*, Graz—Köln, 1964; D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Belgrad, 1965; F. Zwitter, *Die nationalen Fragen*

tial la debutul grupării politice conduse de Svetozar Miletic (1826—1901), germene pentru viitorul partid național liberal, se circumscrie unor determinări interne și unor coordonate de natură externă, dictate de meritul evenimentelor în Europa centrală și Balcani. Momentul-eșec nominalizat în 1848, fortuit imprimat devenirii națiunii sîrbe, se depășește la ani distanță, în atitudinea față de Habsburgi, tocmai prin înfrîngerea Austriei pe tărîm militar în 1859 și abolirea sistemului Bach. Repercusiunea imediată imprimă demersului politic național sîrb valențe sporite în confruntarea demarată vizavi de statutul Vienei asupra zonei. Spectrul lichidării posibilei și rîvnitei autonomii a provinciei Voivodina, înglobată Ungariei în anul 1860, planează retardant asupra activității politice întreprinse de mișcarea națională sîrbă, în căutarea unei expresii adecvate pentru situarea sa politică, în contextul internațional modificat și facilitat de liberalizarea lansată de Austria. Validarea supremă a tentativelor programatice și organizatorice se realizează în cadrul disputelor parlamentare pe care reprezentanții sîrbi le reprezintă și conduc cu autoritate de necontestat.

Anii 60—70, descriși, devin extrem de importanți pentru evoluția internă a mișcării naționale sîrbe, pentru existența autonomiei bisericești și pentru formarea partidelor politice. Burghezia liberală și intelectuală apărută în Voivodina, ca favorizată de revoluție și implicată decisiv în dezvoltarea capitalistă, se instăpînește sub toate aspectele posibile după Congresul ecleziastic și școlar din aprilie 1861 de la Carlovici<sup>3</sup>, reușește să îndepărteze treptat clerul superior progubernamental din conducerea mișcării naționale și să ocupe poziții importante în autonomia bisericească-națională. Conflictul dintre noua burghezie sîrbă și reprezentanții partidului clerical conservator va conduce la definitivarea creionării unui statut organizatoric novator pentru autonomia bisericească, care să devanseze în final caracterul de clasă moștenit din feudalism și care să propună tendința spre un sistem parlamentar de tip modern, conform realității. Se preconizează în consecință instituirea Congresului național sîrb, ca unică formă mandatară și abolirea variantei perimate de Congres ecleziastic național. Regulamentul de organizare pentru funcționarea Congresului, aplicat cu începere din anul 1875, va asigura preponderența elementelor laice în conducerea mișcării națio-

in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900—1914), în *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarische Monarchie. 1900—1918*, Budapest, 1966, p. 11—37; W. S. Vucinich, *The Serbs in Austrian-Hungary*, p. 3—47 și D. Djordjević, *The Serbs as an Integrating and Disintegrating Factor*, p. 48—82, ambele studii în *Austrian History Yearbook*, v. III, p. 2, 1967; N. Petrović, *Sv. Miletic i Narodna Stranka. Dokumenty. 1860—1885. I. 1860—1869*, Sremski Karlovci, 1968; R. A. Kann, *A history of the Habsburg Empire. 1526—1918*, Londra, 1974; B. Vranešević, *Istorijska Vojvodina od 1849 do 1914 godine u radomiva jugoslovenskih istoričara objavljeno od 1965 do 1975 godine*, în *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Novi Sad, XVIII/1, 1975, p. 127—137 (în continuare *Godišnjak*); W. D. Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten (1830—1914). Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976. Ținem să ne exprimăm grațitudinea pentru sprijinul acordat de cercet. șt. dr. I. Cicală de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, cercet. M. Milin de la Universitatea din Timișoara în documentarea asupra rezultatelor istoriografiei marxiste iugoslave, precum și prof. J. Kukučka de la Nădlac pentru partea cehoslovacă.

<sup>3</sup> W. S. Vucinich, *op. cit.*, p. 34—42.

nale. Mai precis, va determina victoria decisivă a partidului liberal, cel dintîi în sens politic modern, compus din reprezentanți ai burgheziei comerciale și intelectualității, sub conducerea avocatului Sv. Miletić<sup>4</sup>, primarul Novi-Sadului, care înființase și un organ de presă propriu, intitulat „Zastava“, în anul 1866. Contactul și influența cu și asupra maselor populare se execută în mod permanent cu prilejul alegerilor pentru Congres. Teza națională vehiculată privind alianța și unirea sîrbocroată în varianta ilirianismului<sup>5</sup> propus de ideologii partidului național sîrb, venind în întîmpinarea unor stringente necesități social-economice, dar și politice, în adiacența tentativei opoziționiste la adresa Vienei, nu se recepționează totuși corespunzător de către țărănimea de mentalitate încă habsburgică și oarecum conservatoare, care se va opune tendinței hegemonice sîrbe. Faptul în sine va împieta multă vreme realizarea concordanței și cooperării slave dorite, cu reflecții negative asupra opțiunii Serbiei independente după 1877. Un rol deosebit în mobilizarea activității politice la nivelul întregului partid, evident pe terenul amintit, îl posedă organizația tinerilor intelectuali „Omladina“, fondată la Novi Sad în același an 1866.

Tărîmul relațiilor externe ale partidului național liberal înregistrează anumite modalități de conlucrare cu opoziția națională maghiară diriguată de Andrassy și Deák, pe baze federaliste, în speranța obținerii de drepturi și în conexiune cu aceeași tentativă notabilă de ripostă anti-austriacă. Simpatia nutrită cu reciprocitate apune în 1867<sup>6</sup> odată cu exprimarea compromisului instituit care obligă partidul lui Miletić să se decidă în privința căii dezvoltării și reglementării situației națiunii sîrbe în cadrul Ungariei dualiste, pe același fond determinant antihabsburgic. Legea naționalităților și politica națională debutînd în aplicare trunchiată favorizează și determină schimbarea direcției de acțiune, și anume, angajarea în cooperarea cu toate națiunile asuprite.

Germenii colaborării româno—sîrbe depistați din perioada 1848—1849 se reactualizează odată cu începutul deceniului șapte<sup>7</sup>, care conferă potente multiple alianței la nivelul parlamentar îndeosebi, în pofida unor divergențe ivite, raliate separării eclesiastice efectuate în 1864. Problema delimitării fondurilor și a împărțirii mănăstirilor, precum și a altor bunuri bisericești va conduce la emergența șirului de procese între ierarhiile eclesiastice respective care vor angrena în dispută și pe unii din reprezentanții politici ai burgheziei naționalităților. Deși își va pune amprenta asupra cursului colaborării româno—sîrbe în lupta reunită de emancipare națională, tîndem să categorisim fenomenul drept minor în

<sup>4</sup> N. Petrović, *Svetozar Miletić*, Belgrad, 1958, p. 456—459; W. D. Behschnitt, *op. cit.*, p. 111—135; D. Djordjević, *The Serbs as...* p. 66—68; W. S. Vucinich, *op. cit.*, p. 6.

<sup>5</sup> A. Radenić, *Les plans pour la libération et l'unification nationale des pays yougoslaves pendant les années 60 et 70 du XIX-e siècle*, în *Istorijski Časopis*, XVIII, 1971, p. 341—346 (titlu prescurtat *Ist.Čas.*); W. S. Vucinich, *op. cit.*, p. 47.

<sup>6</sup> W. S. Vucinich, *Ausgleich und Vojvodina*, în *Der Österreichisch-Ungarische Ausgleich. 1867*, Bratislava, 1971, p. 830—859.

<sup>7</sup> I. D. Suciu, *Lupta comună româno-sîrbă împotriva dualismului habsburgic*, în *RRSI*, 1970, nr. 3—4, p. 185—189; A. Trifu, *Unele aspecte ale relațiilor sîrb-române din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Actele Simpozionului româno-iugoslav*, București, 1979, p. 588—589 (prescurtat *Actele*).

raport cu imperativele politice ale epocii care pun cu acuitate posibilitatea înțelegerii Vienei cu aristocrația maghiară în detrimentul națiunilor din regiune. Alianța necesară se validează astfel în tentativele comune de reglementare a statutului naționalităților din 1865, cînd personalitatea unui Miletić sau Babeș se impun și canalizează desfășurarea ulterioară post-1867 și cantonată dezbaterilor prilejuite de legea naționalităților votată în 1868. Nu intrăm în analiza detaliată, deoarece punctarea întreprinsă vine numai să întregească traiectul colaborării însemnate pentru existența națiunilor sîrbă și română la debutul sistemului dualist.

Conferința națională ținută la Becicherec în 28 ianuarie 1869 și care va fundamenta în fapt programul politic al partidului condus de Miletić conține între punctele votate și validarea în practică a solidarității și cooperării româno—sîrbo—slovace. Platforma alianței se extinde deci de la contactele personale, schimbul de mesaje, disputa oratorică sub cupola parlamentului maghiar la aspectul programatic întărit de participări reciproce de delegații la congresele de constituire ale partidelor naționale, cum a fost în cazul lui A. Mocioni la Becicherec și Sv. Miletić la Timișoara în februarie același an<sup>8</sup>. Similitudinile se pot exprima vizînd și relația timp, precum și în reciprocitatea aproape identică a vehiculării tezei stringerii legăturilor pentru pararea pericolului reprezentat de sistemul dualist și politica de maghiarizare. După debutul propice de la granița deceniilor șapte și opt, alianța româno—sîrbă manifestată în activismul din cercurile electorale și colaborarea parlamentară va urma curbe sinuoase în devenirea ei, determinată de o serie de factori interni și externi, virtuțile supreme fiind cumulate în deceniul ultim din veacul trecut.

Revenind la programul politic adoptat de conferința națională în anul 1869, ținem să relevăm un aspect fundamental pentru discursul extern făptuit de mișcare și partidul liberal în privința exprimării atitudinii față de Serbia și problema unității naționale. Punctul șase devine tocmai expresia acestei acute realități, considerată de istorici ca prapit pusă la momentul respectiv, cînd atît partidul liberal, cît și Serbia reclamau modalități diverse și întinse în spațiu pentru formarea bazei politice și osaturarea organizatorică. Libertatea și independența popoarelor din Imperiul otoman cerute acum cu stringență, nerealizabile pe moment, declină o anumită identitate de interese și constituie punctul de pornire în convergența năzuințelor de unitate statală, utopice deocamdată datorită balanței marilor puteri implicate în zona balcanică.

Coroborarea unor factori subiectivi și obiectivi apăruiți în mișcarea națională sîrbă în anii '70 va facilita imixtiunea tot mai vădită și eficientă în treburile interne ale partidului liberal sîrb a Budapestei, interesată să pareze și să reducă forța de acțiune a acesteia în mase. Manevrele uzitate de cercurile guvernamentale, clădite pe un început de dizidențe în interiorul partidului dirigit de Miletić — condamnat de lege și urmărit de suferințe fizice — vor contribui ca eșecul înregistrat cu privire la formarea unui partid moderat în contrapondere, cu menirea să preîntîmpine și să anihileze activitatea liberalilor, să se transforme

<sup>8</sup> N. Petrović, *Sv. Miletić i Narodna Stranka...*, p. 592—595; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 190; A. Trifu, *op. cit.*, p. 593.

totuși într-o temporară reușită, prin atragerea ramurii de dreapta, compusă din elemente înstărite ale burgheziei comerciale, oportuniste în orientare și mai lesne coruptibile.

Atitudinea guvernului ungar față de partidul liberal și extinderea ingerinței în autonomia bisericească devin tot mai evidente din momentul în care conducerea bisericii autonome sîrbe se concentrează în mîna liberalilor, după soluționarea problemei succesiunii din 1874. Organigrama interioară denota, sub noul aspect, 25 de membri ai bisericii și 50 de laici, cu 4 reprezentanți ecleziastici și 5 laici în forul conducător. Patriarhul se preconiza să fie ales de către Congres și apoi se propunea de către guvern la Viena. În condițiile expuse, ale extinderii autorității lui Miletić asupra Congresului, faptul va însemna că partidul liberal, mișcarea națională sîrbă vor poseda puteri lărgite care cu siguranță vor stînji și vor stîrni îngrijorarea autorităților. Disputa dintre patriarh, clerul superior progubernamental și aripa laică, liberală va necesita intervenția oficialității, fără ca măsurile impuse să devină tranșante: „Omladina“ se interzice să funcționeze în 1871, Miletić va suferi o detenție pe durata unui an de zile, pentru ca între 1876—1879 să fie găzduit în temnița de la Vác, pentru niște motive neclare, se pare inventate, în legătură cu războiul ruso—turc și presupuse relații purtate de liderul partidului liberal cu Serbia independentă. Deși, nu în ultimă instanță, raporturile dintre Miletić și patria-mamă se datorează și depășesc deoseori un cadru de politică interioară oarecum rigidă, destul de puțin democratică și ezitantă încă vizavi de oportunitatea deschiderii externe.

Deceniul nouă marchează un progres rapid în dezvoltarea economiei capitaliste în teritoriile sîrbești din Ungaria dualistă<sup>9</sup>, în special în zonele agrare, fără să se neglijeze însă centrele industriale. Capitalul bancar autohton se investește cu preponderență în comerț, date fiind așezarea geografică favorabilă și posibilitățile excelente de manevrare. Sumele investite de burghezia locală îmbrățișează totuși sectoare economice minime, delimitate de comerțul provincial, de sistemul de credit în orașele mici și la sate, condiționat de mica producție agricolă și industrială. Se produce astfel, în mod treptat, fenomenul îmburghezirii păturii țărănești, care va intra în conflict cu clasa proprietarilor mari de pămînt și posesori de capital străin, de origine maghiară, fapt însușit cu judiciozitate de mișcarea națională și partidul liberal. Disputa de origine economică se va înfățișa în cele din urmă sub forma unei triade încorsetate de: contradicțiile sociale inerente societății sîrbe în devenire capitalistă, problema națională și hegemonia statului ungar. Dezvoltarea de tip capitalist va genera diferențierea societății sîrbe, iar opțiunea unei bune părți din burghezia națională în ascensiune va rămîne totuși neexprimată, datorită concurenței economice și lipsei de drepturi politice. Se dovedește valid și real faptul că, la un moment dat, ascensiunea economică și politică a proprietarilor de pămînt și marii burghezii se va tranșa prin aderarea și sprijinirea factorilor guvernamentali.

În consecința celor expuse, pe un fond intern minat de divergențe și disensiuni care depășiseră stadiul confruntărilor de idei, mișcarea na-

<sup>9</sup> A. Lebl, *A kongresszus gazdasági politikája*, în *Godišnjak*, XIII/1, 1970, p. 203—228; W. D. Behschnitt, *op. cit.*, p. 33—36; W. S. Vucinich, *The Serbs in...* p. 46—47.

țională sîrbă se fragmentează prin înființarea în anul 1884, în urma conferinței de la Kikinda, a partidului „notabilităților”<sup>10</sup>, care solicită revizuirea programului adoptat în 1869 în vederea exprimării mult mai vizibile a aservirii față de Budapesta. Deși nu a avut o influență deosebită în mase, ivirea partidului respectiv a dăunat unității de acțiune a partidului liberal, aflat în faza sa cea de pe urmă, de lentă decadentă. O dată cu retragerea lui Miletić și rocada făptuită cu M. Polit-Desančić în anul 1882<sup>11</sup>, lider înscăunat care militează în continuare pentru unitatea partidului național sîrb, care respinge tezele unilateral adoptate la Kikinda și solicită întărirea alianței cu celelalte naționalități, debutează luptele fracționiste interne prin apariția aripii radicale conduse de Jaša Tomić<sup>12</sup>. Controversata personalitate a exponentului partidului național radical sîrb se evidențiază în epoca confuză politic la jumătatea deceniului penultim din secolul XIX, cînd dispariția lui Miletić, tentativele continuatorului său politic Polit se destramă, izbindu-se de zidul oportunismului ridicat de anumite medii eclesiastice și birocrați care facilitează raporturile cu guvernul și determină în final degringolada din interiorul mișcării naționale și politice. Polarizarea unor curente clerical-conservatoare și liberale din Voivodina<sup>13</sup> pecetluiește fenomenul dezagregării unității politice sîrbești.

Ideologia radicală<sup>14</sup>, cuprinzînd deziderate social-economice pentru pătura țărănească mic-burgheză preponderentă, uzitabile prin politica reformelor, se exprimă vehement pe cale publicistică (Branik). La prima vedere, încercarea lui Tomić de a extinde anumite puncte de încărcătură social-economică din programul propus pentru țărănime și mica burghezie apare meritorie și captivantă în raport cu inerția democratică conținută de documentele programatice politice anterioare. Se consideră totuși că gruparea nou apărută, reunind în fapt interesele burgheziei mici și mijlocii, uzează de demagogia socială pentru anihilarea demersului veridic al maselor și frinarea mișcărilor revoluționare, în amplitudine sporită către sfîrșitul veacului XIX. Se preiau acum cîteva trăsături din arsenalul manifestat la vremea respectivă de liberali în raportarea față de mișcarea muncitorească și socialistă, vehiculate de personalitatea și activitatea unui Svetozar Marković<sup>15</sup>. Această generație relativ tînără pune în discuție totuși probleme cu arie de acțiune limitată, locală, personală, iar condițiile materiale destul de precare vor cauza înclinarea balanței în favoarea vieții practice, raportată la necesități naționale. În acest con-

<sup>10</sup> W. D. Behschnitt, *op. cit.*, p. 107—109.

<sup>11</sup> D. Djordjević, *op. cit.*, p. 67—68; N. Petrović, *op. cit.*, p. 138—161; W. S. Vucinich, *op. cit.*, p. 7—8; W. D. Behschnitt, *op. cit.*, p. 422—423.

<sup>12</sup> L. Ćirić-Bogetić, *Contribution à l'histoire du parti radical serbe en Vojvodine durant la première guerre mondiale*, în *Istoriја XX. veka. Zbornik radova*, XII, 1972, p. 147—198 (prescurtat *Istoriја*); L. Rakić, *Radikalna stranka u Vojvodini do početka XX. veka*, în *Istraživanja*, Novi Sad, III, 1974, p. 147—308.

<sup>13</sup> A. Lebl, *A városi és megyei gazdasági élet és a vajdasági polgári pártok (1887—1918)*, în *Godišnjak*, XIV/1, 1971, p. 87—91.

<sup>14</sup> L. Bogetić, *Idejne i političke pozicije Jaše Tomićovo o nacionalnom pitanju pred prvi svetskirat*, în *Zbornik za istoriju*, V, 1972, p. 168—181 (în continuare *Zbornik*).

<sup>15</sup> N. Ciachir, *Svetozar Marković à propos des relations interbalcaniques*, în *RESEE*, XIV, 1976, nr. 3, p. 381—388; K. Mlutić, *Sv. Marković u Novom Sadu*, în *Istraživanja*, IV, 1975, p. 49—131.

text, patronat de îngemănarea intereselor de clasă și naționale, se explică atitudinea radicalilor față de celelalte partide: împotrivirea față de politica de „stat național unitar” va conduce la continuarea colaborării cu românii și slovacii, în interior, iar teza lui Miletic și Marković privind „Balcanii pentru popoarele balcanice” se adoptă în atitudinea față de politica externă.

Generația nominalizată drept veche, prin vîrstă și implicit idei<sup>16</sup>, revine la stadiul pasiv și apatic depășit cîndva de vitalitatea insuflată de Miletic. Preluată de M. Polit, va reprezenta cadrul organizatoric pentru burghezia bogată, cu atitudine destul de rigidă în direcția democratizării demersului politic, lipsită de personalitate și influență politică în ansamblul mișcării naționale sîrbe dinamizate oarecumva de resurecția aripii reprezentate de J. Tomić. Distanțarea dintre liberali și radicali devine vizibilă în urma cramponării celor dintii de programul din 1869, desuet în anumite puncte, în epoca redimensionată politic de inserția factorului social-economic. Atașamentul lipsit de fundament real se manifestă prin neacceptarea unor serii de amendamente sociale propuse, tocmai datorită temerii și impactului produs de radicali în tactica și strategia politică.

Interesant de relevat este faptul că lupta fracționistă și pasivitatea care caracterizează anii '80 din mișcarea națională sîrbă îngăduie totuși participarea unitară împotriva ierarhiei bisericii, colaborarea dintre liberali și radicali fiind validată în Congres pentru înfrîngerea partidului conservator condus de clerul superior. Acesta din urmă va emite un nou regulament de organizare în anul 1890, invalidat de Congres în adunările din 1892 și 1897, fapt care va conturba activitatea forumului bisericii naționale sîrbe pînă în 1902, cînd alegerile vor statua victoria deplină a radicalilor lui Tomić.

Tentativele de apropiere între partidul liberal și radical sînt presărate în tot cursul deceniului ultim din secolul XIX, urmînd în paralel cu solidaritatea și conlucrarea naționalităților română, sîrbă și slovacă. Un prim concept în această direcție se realizează în 10 ianuarie 1893 la Viena, cu ocazia consfăturii privind organizarea Congresului naționalităților. Cei doi inițiatori-negociatori, M. Stefanović și P. Mudron, constituiți în părți neutre, discută la Novi-Sad cu reprezentanții implicați în conflict despre posibilitățile medierii disputei tactico-strategice, presați cu siguranță și de interesul și necesitatea reușitei alianței naționalităților în ansamblu. Logica intervine și demonstrează fără putință de tăgadă oportunitatea demersului pașnic întreprins în contextul tot mai palpabilei cooperări româno—sîrbo—slovace în anii premergători reunirii Congresului din august 1895. Acțiunile studențimii din centrele universitare apusene în demascarea caracterului nefast al asupririi austro-ungare, schimburile de mesaje și delegații între fruntașii mișcărilor naționale în străduința făuririi unei ridicări unite și bine coordonate, cu sorți de izbîndă și vizavi de receptarea chestiunii în opinia publică internațională, angrenarea desăvîrșită a presei române, sîrbe — subliniat aportul ziarelor „Zastava” și „Branik” care cooperează în activitatea de infierare

<sup>16</sup> A. Lebl, *Srpska narodna slobodounna stranka (1887—1918)*, în *Istraživanja*, IV, 1975, p. 261—342.

a samavolniciilor regimului — și slovace, în pregătirea ideologică a maselor naționale pentru Congresul proiectat, procesul „Replicei” și „Memorandului” românesc se încheagă într-o suită firească de acțiuni care concură la remedierea temporară a situației lăuntrice din mișcarea națională sîrbă. Congresul reprezentanților naționalităților din vara anului 1895, desfășurat în capitala Ungariei dualiste, constituie prin fazele sale preparatorii și urmările imediate forța motrice care reasează partidele naționale sîrbe pe făgașul aplanării disputei dăunătoare însăși mersului uniform al protestului comun stipulat de hotărârile unanim acceptate și aplicate cu consecvență în anii de pînă la încheierea secolului trecut.

Rezultatele temporare din devenirea partidelor liberal și radical sîrb care prefătează actul solidarității înfăptuit în 1895 se concretizează în sistarea polemicii dintre cele două organe de presă, precum și în concertarea unității de proteste cu prilejul împotrivirii comune la votarea reformelor religioase. Lunile august și septembrie 1894 însumează alte perioade de tratative și consfătuiri comune la Novi-Sad care vor facilita înființarea unei comisii permanente cu misiunea de conducere și reglementare pentru intervalul 1895—1896, post Congres, vital pentru îndeplinirea menirii asumate la Congresul naționalităților.

Anii 1896—1897 reprezintă un relativ moment de apropiere între liberalii și radicalii sîrbi, datorat unei triade de factori: apelul lansat de Sv. Miletić, în vîrstă de 70 de ani, sîrbătorit și omagiat de ambele tabere, stimat și ascultat în povața tălmăcită privind imperioasa necesitate a realizării unității de acțiune; b) programul partidului radical în privința solidarității cu liberalii, expus în coloanele „Zastavei” din 18 septembrie 1896, dintre care, puncte decisive, menționăm: aplicarea în practică a hotărîrilor adoptate în august 1895, strînsa alianță politică cu românii și slovaci, lupta comună împotriva șovinismului maghiar, vezi experimentul vizavi de „sărbătorile mileniului”, cooperarea cu sîrbii din Croația, reunirea în 1897 a Congresului național sîrb care să faciliteze îndeplinirea unității de acțiune; c) atitudinea față de campania de alegeri guvernamentale din toamna anului respectiv și acțiunea de proteste împotriva legii maghiarizării numelor de localități din anul 1897.

Fisura deplină intervenită în 1898 odată cu separarea lui J. Tomić, care anunță în „Branik”, datat din 5 noiembrie, ruptura definitivă dintre liberali și radicali<sup>17</sup>, pune capăt tendințelor de unificare în mișcarea națională sîrbă. Sorgintele distanțării între cele două aripi se manifestase tocmai în demersul comun, în așa-numita „Representațiune a sîrbilor către Monarh” în privința apărării drepturilor naționale și bisericești, cînd se reclamă autonomia ecleziastică, rezolvarea unor chestiuni administrative legate de convocarea Congresului aminat în permanență și procedeele guvernamentale ilegale uzitate în tentativele de ingerință în sfera manipulării bisericii sîrbești. Probleme de amănunt, prea puțin însemnate pentru frontul comun al opoziției naționale sîrbe, pigmentate de rivalități personale protejate de Tomić și Polit, favorizează nereușita acțiunii și degringolada semnalată, exploatată de guvernul ungar dispus să mențină în continuare starea de disensiune în mediul național sîrb,

<sup>17</sup> Idem, *Prilog istoriji banatskih političkih stranaka i grupa ođ kraja XIX veka do 1918 godine*, în *Istorija*, X, 1969, p. 113—164.



ce prezenta un sporit grad de pericolozitate în condițiile pretenției vehiculate de statul independent Serbia<sup>18</sup>.

Retragerea politică a dr. Polit de la conducerea partidului liberal, motivată de „Zastava” în comunicatul dat publicității<sup>19</sup>, prin cauze interne, conflictuale în dublă direcție: bisericească și radicală — Polit va reveni numai în anul 1906, în calitate de deputat — nivelează cursul divergențelor și pregătește epoca demersului radical la cumpăna veacurilor XIX—XX, potențat de reîntoarcerea din exodul la studii a generației tinere de intelectuali aflate sub influența tezelor lui Masaryk și militând stoic pentru realizarea colaborării sîrbo—croate, fapt împlinit în 1905<sup>20</sup>. Perioada tranziției cu accente regeneratorii însă pentru orientarea mișcării naționale sîrbe în ansamblul ei pe făgașul activismului reclamat de necesitățile obiective ale vremii înregistrează lipsa personalității care făurise unitatea partidului național sîrb și pornise pe făgașul împlinirii mișcarea națională de împotrivire față de dualismul austro-ungar, anume pe Svetozar Miletić, a cărui trecere în neființă în anul 1901 se păstrează la modul elogios în toate publicațiile periodice ale naționalităților Ungariei dualiste.

Excursul privind rezumarea încercării politice realizate de mișcarea națională și partidele sîrbe se oprește în primii ani din secolul XX, din rațiuni obiective, reclamate de cursul nou al dezvoltării politice a naționalității sîrbe; strînsa conlucrare cu cea românească și slovacă în intervalul anilor 1905—1906, însemnînd în fapt primele reușite parlamentare, și apoi pentru ciclul guvernării coaliției, fiind considerată drept fenomenul împlinirii cooperării națiunilor subjagate la toate nivelele de activitate<sup>21</sup>.

Cu totul alte coordonate, dictate de situarea Slovaciei ca regiune social-economică în cadrul Ungariei dualiste, de cuantumul unor realități politice interne și intrinsece evoluției națiunii slovace în secolul naționalității, sub influența directă a actelor politice realizate de poporul maghiar, facilitează exprimarea punctului de vedere adoptat de mișcare și partidul național slovac în perioada supusă cercetării. Încercarea de schiță evolutivă întreprinsă va permite totuși depistarea unor paralelisme, similitudini în dezvoltare, în comparație cu mișcarea națională sîrbă și română, fapt care întărește aserțiunea exprimată vizavi de caracterul dezvoltării oarecum asemănătoare a mișcărilor naționale circumscrise aceleiași arii geografico-istorice, precum și unei identități în interese și țeluri urmărite. Imperativ legic în contextul existenței dualis-

<sup>18</sup> J. Šidak, *Die jugoslawische Idee in der kroatischen Politik bis zum ersten Weltkrieg*, în *Donauraum. Gestern, heute, morgen*, Viena—Frankfurt—Zürich, 1967, p. 93—111.

<sup>19</sup> G. G. Kemény, *Iratok a nemzetiségi kérdéshez Magyarországon a dualizmus korában (1900—1903)*, v. III, Budapesta, 1964, p. 78—80.

<sup>20</sup> D. Janković, *Koncepcija srpsko-hrvatskoj nacionalnoj unitarizma u Hrvatskoj i u Srbiji 1903—1918*, în *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, IV, 1970; D. Djordjević, *Révolutions nationales...*, p. 191.

<sup>21</sup> A. Lebl, *Srpsko-rumunska parlamentarna saradnja za vreme vladavine koalicije 1906—1909*, în *Zbornik*, III, 1971, p. 127—146; idem, în *Istraživanja*, IV, 1975, p. 329—332; V. Popeangă, *Cooperarea româno-sîrbă în lupta împotriva asupririi naționale reflectată în paginile ziarului „Tribuna” din Arad*, în *Actele*, p. 503—510.

mului austro-ungar și al opțiunii popoarelor subjugate pentru emancipare națională.

În a doua jumătate a veacului trecut, mișcarea națională slovacă<sup>22</sup> posedă puteri politice minime în concertul mișcărilor naționale ale popoarelor subjugate și circumscrise momentului instituirii dualismului în anul 1867. Situația și anumite poziții slovace se statuaseră pe fondul unor cuceriri din timpul revoluției de la 1848, mișcarea națională avînd totuși, la distanță de două decenii, un slab caracter burghez, instituții perimate, de inspirație feudală, lipsite de autonomia național-bisericească.

Baza socială a societății slovace din vremea respectivă se constituie din nobile, intelectualitate și un început de burghezie pătrunsă puternic de curentul asimilării, datorat în mare măsură dezvoltării capitaliste și, în consecință, procesului îmburghezirii constatate. Contactul permanent cu națiunea dominantă maghiară, care facilitează adîncirea fenomenului interpătrunderii, se realizează cu ajutorul și prin intermediul burgheziei slovace din Pesta, al preoțimii catolice, al intelectualității și organului național de presă fondat în 1868, intitulat „Slovenské Noviny“.

Conducerea mișcării naționale slovace se află în mîna unui cerc restrîns, format din reprezentanți ai preoțimii evanghelic-catolice, ai intelectualității formată din juriști, și dascălimii numeroase. Unitatea programatică și de acțiune devine inexistentă, atitudinea pasivă manifestată avîndu-și sorginea în hotărîrile politice adoptate la Turčanský Sv. Martin în iunie 1861<sup>23</sup>. Formularea înaintată de M. Daxner și acceptată de Congres reclamă teritoriul slovac autonom în cadrele Ungariei, refuzul regimului Schmerling concretizîndu-se în permisiunea ființării de organisme culturale, organe de presă, politice și învățămînt primar și secundar în limba maternă. Disensiunile și animozitățile interne dintre memorandiștii din 1861 și emisarii „școlii noi“ proguvernamentale, potențate de actul compromisiului, cu urmări defavorabile pentru dezvoltarea mișcării naționale în ansamblu<sup>24</sup>, se aplanează temporar în 1875 odată cu dispariția grupării moderate și intervenția autorității care sistază existența și funcționarea promițătoare pentru destinele culturale ale națiunii slovace, a organismului numit „Matica Slovenska“, în paralel cu presiunea violentă oficială împotriva învățămîntului confesional slovac, dominat de diminuarea numărului școlilor în limba maternă<sup>25</sup>.

Activitatea politică se micșorează, în acest context, în favoarea retragerii mișcării naționale pe tărîm strict cultural, literar și publicistic, în pofida actului discriminatoriu realizat în anul 1875. Vitalitatea activităților culturale va ridica în mod stringent problema elitei intelectua-

<sup>22</sup> L. Boia, *Relationships between Romanians. Czechs and Slovaks. 1848—1914*, București, 1977; L. Gogolak, *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. 1848—1919*, v. III, München, 1972; V. L. Beneš, *The Slovaks in the Habsburg Empire: A Struggle for Existence*, p. 335—364 și L. Holotik, *The Slovaks: An Integrating or a Disintegrating Force?*, p. 365—393, în *Austrian History Yearbook*, v. III, p. 2, 1967; R. A. Kann, *op. cit.*, 1964; idem, *op. cit.*, 1974; F. Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, *op. cit.*

<sup>23</sup> V. L. Beneš, *op. cit.*, p. 359; L. Gogolak, *op. cit.*, p. 36—42; F. Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, *op. cit.*, p. 88—89.

<sup>24</sup> L. Holotik, *Der österreichisch-ungarische Ausgleich und die Slowaken*, în *op. cit.*, Bratislava, 1971, p. 727—745.

<sup>25</sup> V. L. Beneš, *op. cit.*, p. 363; L. Gogolak, *op. cit.*, p. 42—43, 70—75.

le și totodată pe cea a lipsei de adresabilitate a partidului către masele populare. Aripa conservatoare din partid, reprezentând burghezia rurală, lipsită de succese în alegerile parlamentare și militând numai pentru relative drepturi de folosire a limbii materne, desemnând centrul de la T. S. Martin, se va complăce în inerta unui sfert de veac de pasivism, punctat numai de niște iluzii în orientarea externă net rusofilă și ziaristica națională propulsată din anul 1878 de către „Narodne Noviny”.

Dezvoltarea mișcării naționale slovace sub raport economic, resimțită acut către sfârșitul secolului XIX, se datorează curentului general al evoluției economiei capitaliste cu teren de înaintare progresivă, mai rapid validat în zona slovacă, în comparație cu cea sîrbă sau românească. Capitalul străin care pătrunde prin investiții masive în regiunile agrare<sup>26</sup>, institutele financiare autohtone<sup>27</sup> cu progres impetuos cauzat de ajutorul bancar ceh și de beneficiile emigrației din America<sup>28</sup> concură la polarizarea politică a societății slovace și la accentuarea divizării ei din punct de vedere social-economic și național.

Situația economică în curs de redresare favorabilă pentru evoluția mișcării naționale slovace, caracterizată prin dezvoltarea industriei urmate de procesul modernizării sociale, marcat de propensiunea burgheziei, vor contribui în mod hotărîtor la întărirea conștiinței naționale. Pătura burgheziei mijlocii, industrial-financiare în nuanța sa economică, aflată în căutarea și cîntărirea greutății sale politice, se va sprijini și va cointeresa tot mai mult, nu omitem tenta demagogică, proletariatul industrial și țărănimea slovacă în procesul revigorării mișcării naționale. Se produce astfel fenomenul lărgirii bazei sociale, care, conexasat exploziei demografice impuse și caracteristice mișcării în ansamblu, vor atrage cu evidență transformări organizatorice și de tactică politică, exprimate în ultimă și supremă instanță de către activismul denotat la granița secolului XIX și XX.

Diferențierea politică devenită evidentă în interiorul mișcării naționale slovace facilitează reducerea importanței conducerii de la T. S. Martin, avînd un caracter local, provincial, fiind izolată tot mai mult de dezideratele populare și dovedind astfel mărginiri serioase în vederile exprimate. Tradiționalismul președintelui partidului, dr. P. Mudron și al principalului ideolog, scriitorul Hurban Vajanský se conexasă demonstrării unei continuități istorice a programelor naționale adoptate pînă la data respectivă, în special făcînd referiri la documentul programatic ema-

<sup>26</sup> J. Mésároš, *Die Expropriation des Bauertums und die Überreste der feudalen Unterdrückung in der Slowakei in der zweiten Hälfte des 19. Jhrt.*, in *Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarische Monarchie*, Budapest, 1961, p. 53—89; V. Zuberec, *Formovanie slovenského agrárneho hnutia v rokoch 1900—1918*, in *Historický časopis*, XX, 1972, nr. 2, p. 205—246 (presc. *Hist.Cas.*); K. Vadkertyová, *Polnohospodárstvo na Slovensku v rokoch 1900—1914*, in *Hist.Cas.*, XXIII, 1975, nr. 3, p. 417—440; idem, *Majetkové rozvrstvenie podľa a štruktúra obyvateľstva v poľnohospodárstve na Slovensku v rokoch 1890—1910*, in *Hist.Cas.*, XXVI, 1978, nr. 4, p. 537—550.

<sup>27</sup> M. Pisch, *Úloha slovenských bank vo vývine slovenskeho účastinarskeho priemyslu v období imperialismu (1900—1918)*, in *Historica*, XIIV, 1963, p. 41—73; M. Dzvonik, *Vplyv kapitalistickej industrializácie na slovenské etnikum v uhorsku*, in *Historica*, XVIII, 1967, p. 43—65.

<sup>28</sup> L. Tajták, *Slovenské vystaňovalectvo a migrácia v rokoch 1900—1914*, in *Hist.Cas.*, XXIII, 1975, nr. 3, p. 377—416.

nat în 1861. Rigiditatea atitudinională favorizează situarea partidului pe platforma unor doleanțe cu caracter îngust, culturale în esență, lipsite de teze corespunzătoare demersului economic și fără să includă năzuințe sociale populare. Reprezentanții burgheziei și intelectualității de tentă pronunțat conservatoare vizavi de noua structură a societății slovace, oficiale în adoptarea și vehicularea pasivității politice, militante numai pe tărîm cultural și nutrind pe mai departe același sprijin politic extern din partea Rusiei, minimalizînd ascensiunea mișcării naționale cehe din vecinătate, va fi silită să cedeze treptat frînele conducerii, rațiune dictată și preluată în virtutea unor comandamente înțelese și interpretate de valul nou, tînăr, din partid și mișcarea națională<sup>29</sup>.

Sistemul de alianțe româno—slovace din deceniul ultim al veacului trecut care impulsionează și atrage fărămîțata mișcare națională sîrbă de partea solidarității și bătăliei comune împotriva politicii de maghiarizare forțată în contextul general facilitat de criza sistemului dualist, activizat în diverse forme și modalități pe parcursul anilor 1892—1893, contribuie la stabilizarea noii situații în conducerea partidului național slovac. Depășirea fazei politice pasive și a stării disensionare lăuntrice se tinde să se devanseze prin multitudinea de acțiuni și activități reclamate de momentul care precede reunirea Congresului din august 1895, de actul în sine și perioada următoare, resurecționată de activismul organizațiilor studențești, de militantismul presei și contactele asidue dintre diverși mesageri ai mișcării și partidului național slovac. Se poate afirma cu îndreptățire că la mijlocul deceniului menționat se facilitează ivirea unor factori primordiali în coagularea dizidențelor, în aplanarea temporară a disensiunilor, tocmai în virtutea imperativului stringent reclamat de tentativa reușită a acțiunii comune purtate, model de liant pentru unitatea și unificarea mișcărilor naționale română, sîrbă, slovacă, și semnal de alarmă, totodată, pentru guvernele de la Budapesta<sup>30</sup>.

Activismul slovac demarat cu surprindere pentru celelalte mișcări naționale situate pe postulatul politicii pasive se află în strînsă legătură cu campania electorală a partidului catolic popular maghiar din 1896, formațiune de opoziție care exploatează aversiunea slovacă față de liberalismul oficial. Cuantumul de reforme promis se insinuează în cadrul programului social-politic și religios, propagat de către preoții de rînd

<sup>29</sup> Z. Urban, *Rozmach, změny a paradoxy slovenského národního hnutí na konci minulého století*, în *Historica*, XXII, 1971, p. 131—145; M. Krajčovic, *K problému slovenská otázka v. 80—90. rokov 19. počiatkom 20. storočia*, în *Historica*, XXII, 1971, p. 115—129; L. Gogolak, *op. cit.*, p. 93—97; L. Holotik, *The Slovak ...*, p. 387.

<sup>30</sup> Șt. Pascu, *Relations roumano-slovaques à la dernière décennie du XIX-e siècle*, în *RevRHist.*, VII, 1968, nr. 3, p. 385—396; J. Mačurek, *Tradice československo-rumunského přátelství*, în *Slovanský Přehled*, 1969, nr. 2, p. 89—101 (Slov.Přehl); L. Boia, *Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893—1900)*, în *Studii*, XXII, 1970, nr. 5, p. 915—926; vezi și lucrarea capitală a istoricului M. Krajčovic despre colaborarea slovacilor, românilor și sîrbilor, apărută la Bratislava în anul 1971, p. 151—211; N. Cordoș, *Protestul naționalităților din ianuarie 1898*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 661—674; idem, *Memorandul naționalităților (1892—1899)*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 255—276; A. Lebl, *Slovenská národná stranka i Vojvodina (1895—1918)*, în *Istraživanja*, II, 1973, p. 113—194; I. Karpát, *Represie národnostnej prežuvov v Uhorsku za dualizmu*, în *Hist.Čas.*, XXII, 1974, nr. 2, p. 237—244; L. Boia, *Relationships ...* p. 107—125.

între țărani evanghelici și catolici slovaci. Colaborarea dintre aripa catolică a partidului național slovac, condusă de M. Kollar și A. Hlinka (1864—1938), care urmează drept model în organizare exemplul boem și morav, cu partidul catolic popular maghiar dirigit de contele Zichy<sup>31</sup> nu posedă sorți de izbândă datorită intervenției guvernului Bánffy, decise să stăvilească orice opoziție, îndeosebi când se apela la potențialul vreunei naționalități din Ungaria dualistă.

Aripa amintită în debutul marcat de eșec în anul 1896 grupase ramura preoțimii inferioare și intelectualității, cu activități organizatorice în masele largi, pe tărîm social-economic și cultural deopotrivă. Țărâniimea săracă slovacă, aflată vreme îndelungată sub influența clerului catolic și a partidului maghiar respectiv, realizează o substanțială cotitură în momentul înstăpînirii șovinismului manifestat în „era Bánffy”<sup>32</sup>, rolul lui Hlinka, redactor la un jurnal clerical slovac, nefiind de minimalizat în acțiunea întreprinsă. Societățile de consum și de credit într-un număr sporit cooptează efortul țărânimii și micii burghezii, sprijină capacitatea și evoluția economică la nivel local, în păturile de mijloc ale societății slovace agrare în preponderență. Se derulează acum cu intensitate crescîndă, de către băncile populare, societățile de lectură, presă și cărțile editate, propagarea ideii naționale, în adiacența unei teze noi impuse privind validarea solidarității și colaborării ceho—slovace, mandatată și împlinită pînă în cele din urmă de gruparea tină, „blasistă” din conducerea partidului național slovac.

Pe plan politic se constată în ansamblul mișcării nereușita episodului Hlinka în alegerile suplimentare din 1898, cu toate că obținuse adeziunea unanimă a unor personalități proeminente aparținînd centrului de la T. S. Martin. Ultima tentativă vizibilă de conlucrare politică confirmă declinul definitiv și irevocabil al politicii pasive pentru întreg organismul partidului național slovac. Campania de alegeri parlamentare ce se va desfășura în anul 1901 va desăvîrși procesul cesiunii totale în cadrul aripii de dreapta din partid și implicit mișcare, cea clericalistă, propulsată de activitatea lui Hlinka, care se va distanța de corpul comun executat odinioară în colaborarea cu clerul superior maghiar și magnații catolici<sup>33</sup>.

Transformările survenite în mișcarea națională slovacă către sfîrșitul deceniului ultim din veacul XIX impun corolarul adecvat în plan politic, manifest prin emergența și evoluția ascendentă a grupării cu un pronunțat caracter burghezo-democratic, care propune drept scop vital realizarea unității cehoslovace. Reprezentanții sînt desemnați de valul tine-

<sup>31</sup> M. Plisch, *Trojspolok a Dohoda v slovenskej buržoáznej politike (1879—1907)*, în *Hist.Cas.*, XXIII, 1975, nr. 4, p. 533—542; V. Chromekova, *Maďarské buržoázne politické strany a ich pozície na Slovensku na začiatku 20. storočia*, în *Hist.Cas.*, XXIV, 1976, nr. 3, p. 359—376; J. Popély, *Zichyho strana a národná klerikálna hnutie na Slovensku v rokoch 1895—1905*, în *Hist.Cas.*, XXVI, 1978, nr. 4, p. 581—609; L. Holotik, *op. cit.*, p. 375.

<sup>32</sup> J. Mésároš, *Kríza dualizmu a slovenské národné hnutie v deväťdesiatych rokoch*, în *Hist.Cas.*, XIV, 1966, nr. 3, p. 372—411; M. Potemra, *Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. stor.*, în *Hist.Cas.*, XXVI, 1978, nr. 4, p. 497—536.

<sup>33</sup> F. Zwitter, J. Šidak, V. Bogdanov, *op. cit.*, p. 136; L. Gogolak, *op. cit.*, p. 117—119.

retului intelectual, cu studii efectuate la Praga, unde contactul cu tezele și influența doctrinară a profesorului, istoric, filosof și sociolog, Th. G. Masaryk punctează decisiv atitudinea politică transformatoare adoptată la revenirea în mediul societății slovacă. Combustia curentului nou, grupînd intelectualitatea și o parte a burgheziei mijlocii, contrată prompt de aripa tradițională din partid, se fundamentează pe antecedente și activități temeinice. Cercetînd retroactiv în timp, deslușim că după anul 1880, opinia publică cehă se angrenează și sensibilizează substanțial în sfera de interes reprezentată de problema slovacă. Capitalul financiar care penetrează de acum conștient zona agrară respectivă, contactele dense pe tărîm literar, lingvistic și folcloric, coroborate cu schimburile și vizitele facilitate de asociații în genul celei înființate în 1896, denumită sugestiv „Československa Jědnota“, impun cu hotărîre ideea cooperării cehoslovace, transmisă de reprezentanții intelectualității burghezo-democratice. Un Srobar sau Blaho, de exemplu, propun tangența sferei de interese naționale ceho-slovace și acceptă teza „cehoslovacismului“ ideologizată de adepții lui Masaryk reînforși în patria lor de origine. Germanii unui activism de tip nou, cu forme metodologice radical structurate se inculcă programului politic în reformulare totală, la fel acțiunii de lămurire și organizare social-economico-politică în masele populare slovac<sup>34</sup>

Revista politică intitulată „Hlas“ — de unde și denumirea adepților —, apărută între 1898—1905, intruchipează direcția realistă din mișcarea națională slovacă, care militează pentru modificări burghezo-democratice și votul universal, într-o formulare mai mult populară decît națională, pornind de la versiunea că democratizarea vieții publice din Ungaria vremii va permite și cucerirea drepturilor naționale. Milan Hodža (1878—1944), figură detașată între conducătorii ramurii progresiste, cunosător versat al mediului românesc transilvănean — unde și-a făcut studiile liceale și universitare — și sîrbesc din Voivodina — unde va înregistra cele dintîi succese în alianța slovaco-sîrbă — își expune tezele novatoare, de nuanță agrară, în rîndurile țărănimii. Fruntașul slovac se vedește preocupat de chestiunile social-economice, în virtutea logicii axiomei după care baza materială solidă conduce inevitabil la alianța politică și economică în cazul demersului comun realizat de naționalități. Partizan al micii proprietăți, în tentativa mării numărului de participanți-țărani la activismul stipulat, propagă necesitatea validării fenomenului transferului de proprietate pe seama țărănimii sărace. Experiența cumulată în observarea comparatistă atentă în regiunile populate de naționalitatea română și sîrbă va contribui la înstăpînirea siguranței decizionale și programatice evidențiate de redactorul unor noi organisme

<sup>34</sup> J. Mésároš, *Die Idee der slawischen Schicksals-Gemeinschaft in der slowakischen Nationalbewegung in der zweiten Hälfte der 19. Jhrt.*, în *Historica*, X, 1956, p. 159—212; J. Jirášek, *Z korespondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*, în *Hist.Čas.*, XVII, 1969, nr. 2, p. 270—284 și nr. 3, p. 427—437; M. Podrimavsky, *Kollárovske a Štúrovske koncepcia národného vývinu v ideovom spore medzi hlasistami a vedenom slovenskej národnej strany*, în *Hist.Čas.*, XXII, 1974, nr. 4, p. 565—574; M. Potemra, *Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901—1914*, în *Hist.Čas.*, XXVII, 1979, nr. 3, p. 398—427; L. Holotik, *op. cit.*, p. 381.

de presă înființate tocmai în ideea cîștigării opiniei publice „Slovenský Denník“ (1900), devenit în 1905, la Budapesta, „Slovenský Týždenník“<sup>35</sup>.

Harta internă a partidului național slovac la granița veacurilor XIX—XX înregistra trei zone distincte: cea conservatoare, indicată de centrul de la T. S. Martin, cea clerical-populistă (Hlinka) și „hłasiști“. Confruntările pătrunzătoare mediază totuși ivirea modalității unei alianțe temporare, programatice, între gruparea lui Hlinka și „hłasiști“, care va conduce pînă la urmă la preluarea totală a frinelor conducerii din sfera aripii oficiale martinieni<sup>36</sup>.

Transformările intervenite în atitudinea generală slovacă și implicit în viața internă socială favorizează acum vizibil generalizarea tezei activiste, încununînd strădania intelectualității și burgheziei de tendință „hłasistă“ pentru trezirea și fortificarea conștiinței social-naționale îndeosebi în rîndurile țărănimii și micii burghezii. Tocmai în campania activistă din anul 1901 se va împlini și valida rolul decisiv manifestat de Hodža în atragerea și captarea aderenței țărănimii. Legătura permanentă cu mișcarea agrară cehă, influența deosebită a ideilor propagate îndeosebi în vestul Slovaciei, unde se reprezintă și capacitează interesele păturii rurale mijlocii și relativ bogate împotriva clasei proprietarilor mari de pămînt maghiari și a rămășițelor feudale, vor contribui în final la activizarea deplină a maselor populare.

Alegerile din octombrie 1901, în contextul unor temporare mutații de politică internă manifestate de cabinetul Széll, după campania de duritate excesivă la adresa naționalităților reprezentată de premierul Bánffy, instituie cotitura, indiferent de rezultatul dobîndit în privința numărului de deputați admiși în parlamentul maghiar. Noua perioadă care debutează acum se îngemănează cu exprimarea și începutul generalizării acceptării programului de tip diferit în istoria partidului și mișcării naționale slovace. Cele 18 puncte relevă cerințe sociale și burghezo-democratice, contribuind la moderarea celor excesiv naționale, reduse la opțiuni privind limba maternă și respectarea legii naționalităților. Totodată autonomia teritorială cuprinsă în Memorandumul din 1861 se abandonează în favoarea unor drepturi specifice epocii noi deschise în istoria slovacă la începutul secolului XX<sup>37</sup>.

Demersul politic plenar întreprins de întreaga opinie publică slovacă în cursul campaniei electorale din anul 1901, platforma activistă propusă dezbaterii interne și externe cu acest prilej, atenționează mișcarea națională sîrbă și română de necesitatea revitalizării stărilor de fapt existente. Cooperarea dintre popoarele nemaghiare revine acum din nou în prim-planul vieții interne de organizație, datorită impulsului slovac și aplanării crizei provocate de anumite modificări necesare, tactico-struc-

<sup>35</sup> L. Boia, *Considérations de Milan Hodža sur les Roumains*, în *RevRHist.*, XI, 1972, nr. 5, p. 801—811; L. Gogolak, *op. cit.*, p. 125—130; G. G. Kemény, *op. cit.*, p. 105—107.

<sup>36</sup> M. Podrimavsky, *Program slovenskej národnej strany v rokoch 1900—1914*, în *Hist.Cas.*, XXV, 1977, nr. 1, p. 3—26; M. Potemra, *K vyvinu slovenskej politiky v rokoch 1901—1914*, în *Hist.Cas.*, XXVII, 1979, nr. 1, p. 49—111.

<sup>37</sup> M. Potemra, *Právne postavenie Slovenskej národnej strany v Uhorsku*, în *Hist.Cas.*, XXV, 1977, nr. 4, p. 503—521; L. Holotik, *op. cit.*, p. 390—391; L. Gogolak, *op. cit.*, p. 123—125.

turale, în formă și conținut, validate prin debutul tentativelor detașării net activiste. Modalitățile de manifestare se reunesc în anii de început ai deceniului prim din secolul XX în fluxul procesului de regenerare totală, conexasat scopului determinat de activitatea politică. Exemplul frunțașului politic român din Transilvania, A. Vlad, deputat în 1903, conlucrarea susținută dintre Hodža și Tomić în Voivodina perioadei restruc-turării atitudinii politice a partidului radical sîrb față de Budapesta, ca și colaborarea dintre slovaci și români în episoadele de la Nădlac și Pe-cica (1904) devin stații însemnate pe traseul redeschiderii alianței și solidarității naționalităților Ungariei dualiste. Generația tinăra care pre-luase conducerea și care va impune odată cu principiile noi inoculate programului politic și reasezarea problematicii neschimbate din 1861, 1869, 1881, în concordanță și acomodate climatului social-economic care reclama alte coordonate valorice pentru exprimarea dezideratului națio-nal, coroborat cu năzuința democratizării stării de fapt existente, va cău-ta în final să întroneze varianta de colaborare cu maximă eficiență po-sibilă, situată la cel mai înalt nivel de manifestare: tribuna parlamen-tară, în 1905 și pentru ciclul anilor 1906—1910.

Racursiul încheiat deocamdată la această cotă, pentru evidențierea devenirii politice a mișcării naționale sîrbe și slovace în intervalul mar-cat de debutul compromisului austro-ungar și desfășurarea declinului or-ganismului la sfîrșitul veacului XIX și începutul celui următor, necesită, în virtutea defrișării complete a materialului supus cercetării și interpre-tării comparate, schița rezumativă a unei posibile radiografii tipologice, încercare care punctează și concluzionează demersul realizat.

Relativa dezvoltare capitalistă cu industrializarea în apanaj remar-cată către terminarea secolului trecut în zonele populate de naționalități de pe cuprinsul Ungariei dualiste, conduce la sporirea procesului de egalizare, tins sub toate aspectele, din partea acestora. Sistemul de căi ferate, de întreprinderi mari și mici apărute, rețeaua de bănci extinsă prin penetrarea capitalului străin și acționarea capitalului de stat — în contextul așa-numitului „ajutor de stat“ slab manifestat totuși, îndeo-sebi în agricultură — reduc treptat din distanțarea economică și socia-lă, defavorabilă pînă acum naționalităților și, totodată, consacră premie-rele validării acestora pe tărîm politic. Situația nu poate fi idealizată, deoarece discrepanțele economice, teritorial-geografico-naționale persistă totuși pe mai departe, în pofida avîntului general remarcat pretutindeni. Reversul exprimat se concretizează în demarajul dificil al zonelor locuite în exclusivitate de naționalități — aici nu poate fi omisă politica discri-minatorie guvernamentală economică — în extinderea demografică ra-pidă cu apanaj în accentuarea stării de subdezvoltare, reprezentată veri-dic de procentul sporit de emigrare și imigrare. Evoluția naționalităților se face simțită tot mai acut pe terenul creditului, de apartenență ne-maghiară aproape în majoritate, care favorizează pătura țărănimii să do-bîndească, prin împrumuturi, puțința cumpărării de proprietăți, impul-sionînd fenomenul parcelării atît de vital pentru dezvoltarea social-națio-nală respectivă. Băncile slovace, de exemplu, acționează în direcția in-vestițiilor în rețeaua întreprinderilor de mică capacitate, în scopul în-curajării morale și sprijinirii materiale a evoluției clasei burgheziei mici și mijlocii, pe cită vreme cele sîrbești exploatează realitatea oferită de



factorul geografic și se infiltrează în activități comerciale. Toate aceste acțiuni în conjugarea lor premarg și impulsionează faza stringerii de capital din partea naționalităților și procesul formării unei burghezii autohtone, capabilă apoi să se impună și să își valideze menirea politică în mișcarea națională și în planul extins, amplificat de viața statală maghiară.

Dezvoltarea economică descrisă posedă drept consecințe directe: înțărirea burgheziei naționale, ridicarea unei țărâni înstărite, dezvoltarea proletariatului industrial, momente cu reacții imediate în structura social-politică a mișcărilor naționale. Reprezentarea schematică se va putea înfățișa în felul următor: țărâtimea, pătura inferioară de la orașe, mica burghezie, cea mijlocie și intelectualitatea, ambele avînd un rol conducător în diriguirea activităților naționale. Modificările substanțiale de conținut se relevă tocmai în cadrul păturii de mijloc, datorită impactului evoluției capitaliste, cînd intelectualitatea de tip vechi — compusă din preoți, profesori, avocați — cedează locul elementelor burgheze formate în strînsă legătură cu instituțiile de credit. Conducerea mișcării naționale va fi preluată în stadiul respectiv de către reprezentanții burgheziei bancare, de origine intelectuală totuși, în coroborare cu cei ai celei industriale (la slovaci), comerciale (sîrbi) și ai proprietarilor mari și mijlocii de pămînt, caracteristici tot regiunii sud-slave. Societatea românească prezintă la îngemănarea secolelor XIX și XX o structură socială de tip capitalist incipient, caracterizat de precumpănirea agriculturii urmată în evoluție de către industrie și comerț. Situația agrară se validează totuși la nivel minim prin proprietățile mici și mijlocii existente. În mod identic se poate evidenția procesul devenirii burgheziei industriale și comerciale. La polul opus se situează totuși pătura intelectuală, evoluată sub auspiciile și oblăduirea autonomiei bisericești. Ținem să subliniem aici importanța existenței acestei stări autonome a bisericii pentru ființarea etnică și revigorarea mișcării naționale, fiindcă în raport cu procedeele folosite pentru pararea politicii școlare deznaționalizatoare, a bilingvismului introdus forțat pentru desăvîrșirea procesului asimilării, slovacii, de pildă, se găsesc complet dezarmați, lipsiți de respectiva autonomie, pe cîtă vreme românii și sîrbii înving paleta dificultăților și datorită însemnătății averilor bisericești, factor material vital în disputa cu guvernele oficiale.

La slovaci și sîrbi se poate constata așadar un triumf pentru starea industrialului, a urbanului, în competiția cu agrarul, ruralul moștenit și depășit. Partidul național slovac se bazează pe burghezia industrială și intelectualitatea tradițională, compusă din preoțime și învățătorime. Partidul național sîrb se bazează pe puternica pătură a proprietărimii mici și mijlocii, coniventă burgheziei comerciale și intelectualității, latură deosebit de importantă pentru demersul unitar realizat de mișcarea națională în globalismul manifestării ei. Contradicțiile social-economice care apar inerent și legic vor facilita cu îndreptățire rocada dintre conducerea de tip vechi, intelectuală, și cea de tip nou, burghezo-democratică.

În consecință, transformările interne de partid, reorganizările și modificările survenite în forma și metoda luptei politice la sfîrșitul veacului XIX și debutul celui XX subliniază dispariția partidelor conservatoare, tradiționale, izolate de mase și apariția păturii noi conducătoare, gru-

prind interesele burgheziei bancare, ale țărănimii înstărite și intelectualității burgheze, mai realiste și democratice în teorie și practică. Structurile organizatorice novatoare adoptate, radicalismul-progresist vehiculat, denotînd posibilități și rezultate mai mari și mai eficiente, își au sorgin-tea în instituțiile de credit și bancare, în asociațiile economice cu teren de acțiune superior celui statuat de instituțiile cultural-religioase, posedînd în plus avantajul unei mai slabe aserviri din partea autorității. Validarea concretă a tendințelor democratice exprimate de păturile componente din mișcările naționale total reformulate se efectuează în și prin programele și tactica politică susținută, relevînd îmbinarea cerințelor sociale și naționale, cu moderarea expresiei celei din urmă. Reclamarea dreptului de vot universal, cerința libertăților democratice, necesitatea garantării minimului proprietății agrare și respectarea legii naționalității se interferează în documentele programatice ale mișcărilor naționale sîrbă, slovacă și română. Căile de acțiune politică utilizabile se fundamentează pe întărirea poziției economico-politice, organizarea și activizarea politică a burgheziei mici și țărănimii îndeosebi, pe raportarea deschisă față de sistemul dualist și criza forțelor interne, respectiv pe reglementarea atitudinii față de guvernele maghiare și, nu în ultimă instanță, de situația alianțelor externe. Modalitățile uzitabile în deceniul prim din secolul XX, și pe mai departe, pînă la destrămarea Monarhiei, se vor diversifica și vor îmbrățișa o paletă variată de aspecte, dependente de seria de cauzalități intrinsece, obiectiv și subiectiv, mișcărilor naționale, vizualizate ca factor intern și cadrului general de existență, focalizat totodată ca și context extern, anume: calea legală, cu sau fără alianțe, întreprinsă în intervalele 1905—1906, 1906—1910, posibilitatea federalismului, impactat de influența prințului moștenitor Franz Ferdinand pînă la primul război mondial, și legătura tot mai temeinică cu patriile-mamă, cazul românesc, sîrb și parțial slovac, cînd punctul culminant pentru demersul întreprins în vederea dobîndirii dreptății sociale și libertății naționale se situează în complemența anului 1918, data dezmembrării crepusculului conglomerat de popoare, sfîrșit tocmai datorită efortului colectiv al națiunilor subjugate.

STELIAN MINDRUȚ

## СЕРБСКИЕ И СЛОВАККИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ДВИЖЕНИЯ В ДУАЛИСТИЧЕСКОЙ ВЕНГРИИ. НАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ЭВОЛЮЦИИ, ОСОБЕННОСТЕЙ И СОТРУДНИЧЕСТВА НА ПЕРЕЛОМЕ XIX—XX ВВ.

(Реюме)

Опираясь на последние результаты югославянского и чехословацкого, марксистского исторического исследования, настоящая работа представляет аспекты становления сербских и словацких национальных движений в дуалистической Венгрии, до первых годов XX-го столетия.

Сравнительным подходом, предпринимается анализ, подчёркивая взаимные соотношения и особенности, существующие в развитии этих национальностей на описанном этапе.

Таким способом, намечается общественно-экономическую и политическую стадию сербского национального движения на Воиводине, эпоху появления либеральной партии

управляемой С. Милетичем, неожиданное разделение происшедшее в половине 9-го десятилетия, появление радикальной отрасли (И. Томича), поддержку „иллирийского” требования, сотрудничество во время Будапештанского конгресса, август 1895 г., как и ободрение замечаемое в начале XX-го века.

В рамках словацкого национального движения, пунктируется развитие этого движения во время образования австро-венгерского дуализма, создание национальной партии с местопребыванием в Турчанском С. Мартин, внутренние раздоры появившиеся при конце прошлого столетия, общественно-экономическое положение, сотрудничество в последнее десятилетие с другими национальностями, вмешивание венгерских правительств, блестящий успех “чехословацкого” тезиса как и „гласистского” поколения, представленным М. Ходжа в активной деятельности преведённую в действие 1901 г.

Предлагаемая в конце, типологическая попытка, выражает траекторию взаимной зависимости в развитии сербской и словацкой национальностей в тесном взаимодействии с румынской трансильванской национальностью, для совершения полной общественно — национальной эмансипации в 1918 г.